

*Марина Бабенко,
аспірантка*

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛІРИКИ: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена аналізу основних проблем та перспектив дослідження філософської лірики, зокрема, увага акцентується на невирішеності багатьох питань та нагальній потребі оновлення методів дослідження. У статті розглядаються нові тенденції вивчення філософської лірики, такі як актуалізація національних студій, дослідження в контексті теорії літератури, цілісний аналіз змісту і форми філософського вірша, увага до нової ліричної інтерпретації вічних тем.

Ключові слова: філософська лірика, теорія літератури, національні студії, нові методи дослідження.

Статья посвящена анализу основных проблем и перспектив исследования философской лирики, в частности, внимание акцентируется на нерешенности многих вопросов и неотложной потребности обновления методов исследования. В статье рассматриваются новые тенденции изучения философской лирики, такие как актуализация национальных студий, исследования в контексте теории литературы, целостный анализ содержания и формы философского стихотворения, внимание к новой лирической интерпретации вечных тем.

Ключевые слова: философская лирика, теория литературы, национальные студии, новые методы исследования.

The article is devoted to the analysis of basic problems and prospects of research of philosophical lyric, particularly, attention is focused on unsolved of many questions and urgent necessity of update of research methods. The new tendencies of study of philosophical lyric poetry are examined in the article, such as actualization of national studies, research in the context of theory of literature, integral analysis of sense and form of philosophical poem, attention to the new lyric interpretation of eternal themes.

Keywords: the philosophical lyrics, the theory of literature, national studies, the new research methods.

*У філософській ліриці проблеми буття
завжди будуть превалювати над проблемами побуту
Р. Халілов*

Філософська лірика – явище цікаве і багатогранне в будь-якій літературі. Маючи глибоке історичне коріння, вона також своєю актуальністю засвідчує негасимий творчий потенціал. Загалом основні принципи теоретичного розгляду філософської лірики представлені в українському літературознавстві у працях Е.Соловей, Т.Волкової, В.Мовчанюка, Н.Мазепи, І.Козлика, Б.Тихолоза, студіях зарубіжних дослідників Є.Майміна, Р.Співак, Л.Гінзбург, О.Павловського, Л.Щемелевої, А.Дмитровського, Л.Малюкової, С.Пратт, Дж.Сантаяни та ін. Стан дослідження проблеми засвідчує недостатне

висвітлення саме теоретичних питань у царині даної проблематики. Ведуться дискусії з приводу визначення філософської лірики, дослідники нерідко кажуть про «епічність» та надмірну риторичність такого різновиду творчості. Професор А.Ткаченко в рецензії на книгу Е.Соловей «Поезія пізнання» порушує проблему правомірності терміна «філософська лірика». Він зазначає, що «є й інші – медитативна, інтелектуальна, екзистенційна, буттєва (і буттєвісна), підставова тощо – на означення в принципі того ж таки явища – художнього осягнення й переживання засобами лірики найкардинальніших проблем онтології, загадки Всесвіту і людини в її родових (найістотніших) рисах» [13, 94]. Дослідник задається питанням, чи не є сам термін «філософська лірика» спробою «поєднати несумісні сфери вияву людської сутності?» [13, 95]. Традиційно філософська лірика становить один з різновидів тематичного поділу лірики поряд з пейзажною, інтимною, громадянською тощо. Однак, саме рефлексивна лірика викликає найбільшу кількість дискусій, оскільки нерідко вважається певним розширенням кордонів творчості, виходом на міждисциплінарний рівень. Сумнівається у правомірності терміна «філософська лірика» дослідник А. Михайлов, зауваживши, що слід користуватися їм, допоки не знайдемо більш вдалий термін [8, 189].

Слід зазначити, що проблема універсальної природи філософської лірики, її близькість до філософії, певна емоційна стриманість та домінування рефлексивного начала є наріжним каменем літературознавчих дискусій. Зокрема, неодноразово полеміка розгорталася з приводу «оксюморонного» характеру терміна «філософська лірика», який буцімто претендує на раціоналізацію творчої сфери життя, де споконвіку домінувало царство емоцій, а передовим вважався містичний досвід, інтуїтивне осяяння. Тим не менш, більшість дослідників філософської лірики зауважують гармонійне співіснування раціонального та емоційного начала в ній (Б.Тихолоз, Е.Соловей, І.Козлик, Н.Мазепа). На думку Б.Тихолоза, одвічна суперечка «ratio» та «emotio» насправді є безпідставною, адже «у своєму реальному культурному бутті обидві ці форми самоздійснення людського духу поєднують у собі раціональні та емоційні, логічні та інтуїтивні моменти світоставлення й світоосягання» [12, 202].

У визначенні філософської лірики спостерігаються дві основні тенденції: визначення її як жанрового (Р.Співак, А.Михайлов, А.Дмитровський) і як тематичного (І.Козлик, Н.Мазепа) різновидів. При цьому деякі дослідники дотримуються принципу золотієї середини у питанні ідентифікації рефлексивної лірики, називають інші характерні риси останньої (Б.Тихолоз, О.Павловський, Р.Халілов). Так, О.Павловський зазначає, що термін «філософська лірика» зазвичай «пов'язують з наявністю у творі більш або менш визначеної думки, а то і просто інтонації, роздуму, міркування, певної філософічної сентенціозності» [9, 4]. Дослідник азербайджанської філософської лірики Р.Халілов визначає лірику думки як спосіб поетичного осмислення буття конкретного ліричного героя: «Філософський вірш – це різновид ліричної творчості, який створює широкі поетичні умови для втілення самостійного

філософського світогляду, певних суспільних ідей, морального кредо митця в поезії». Для нього філософський вірш є «віршем-концепцією» [14, 23].

Ще одне проблемне питання в царині філософської лірики полягає у певній термінологічній плутанині, яка проявляється в ототожненні рефлексивної лірики з інтелектуальною, науковою поезією. Вищезазначені різновиди поетичної творчості можуть стояти в синонімічному ряду, однак, при порівнянні їх між собою ми знайдемо більше відмінного, аніж спільного. Надзвичайно важливим тут є розуміння наукової поезії як окремого, самостійного виду творчості. За визначенням дослідника В.Ларцева, «у таких творах зазвичай популяризуються наукові досягнення, нові відкриття, даються поетичні роздуми» [5, 185]. Отже, наукова поезія певним чином закута в суворі рамки тематичної класифікації, тоді як визначення вірша як філософського вказує на цілий ряд ознак: від особливостей психологічного типу митця до масштабності поетичного часопростору в творі.

Слід зазначити, що серед наявних літературознавчих досліджень філософської лірики домінує історико-літературний підхід. Певний «дослідницький бум» у царині даної проблематики відбувся в другій половині ХХ століття. Відтак, починаючи з 60-х років, тодішнє радянське літературознавство поповнилося працями, присвяченими проблемі філософської лірики. Більшість із них мають схожу структуру: перший розділ коротко окреслює теоретичний аспект філософської лірики, наступні, як правило, присвячені аналізу творчості конкретних авторів, кількість яких варіюється від трьох до п'яти осіб. Такими є роботи Н.Мазепи («Поэзия мысли», 1968), Є.Майміна («Русская философская поэзия: поэты-любомудры, А.С.Пушкин, Ф.И.Тютчев», 1976), А.Павловського («Советская философская поэзия: Очерки», 1984), перевидана праця Р.Співак («Русская философская лирика», 2005).

Загалом історія дослідження філософської лірики чимала, цю тему у певній мірі можна назвати «ланцюжковою», хронологічно послідовною. Не зважаючи на численну кількість дискусій щодо правомірності терміна «філософська лірика», інтерес до цього феномену не вгасає, про що свідчить з'ява щоразу нових праць. Однак, в площині даної тематики існує ряд невіршених питань. Феномен рефлексивної лірики полягає в тому, що вона є виявом авторського світовідчуття, інтерпретацією так званих *вічних* тем відповідно до багатьох *змінних* чинників, таких як запити конкретної доби, національного середовища та індивідуального екзистенційного досвіду митця. Не останню роль також тут відіграє увага до формальної сторони творів, адже розмір, загальний ритм, тон, ліричний настрій та навіть техніка читання є надзвичайно важливими для цілісного аналізу філософського вірша. Більшість літературознавчих праць, написаних за радянських часів, страждають відчутним браком саме цілісного, філологічного аналізу рефлексивної лірики. Зокрема, майже в усіх вищезазначених працях, не зважаючи на глибинний аналіз, наявні ідеологічні кліше, певна штампова однозначність підходів до багатогранного явища філософської лірики. Більше того, деякі дослідження являють собою приклад абсолютної ідеологічної заангажованості, у них

головним завданням є пошук реалізму у філософській ліриці та ступінь «партійності» такого різновиду творчості (це, зокрема, праці А. Дмитровського, Б. Корсунської, А. Каспрука). Тобто, минуле століття явило собою сукупність позалітературних, не достатньо професійних підходів до зазначеної теми. Однак, ситуація суттєво змінилася наприкінці ХХ ст. Зокрема, в царині даної проблематики актуалізуються національні студії, з'являються нові праці, присвячені лірико-філософському світогляду певного народу (Е.Ботезату «Молдавська медитативна поезія» 1977; Р.Халілов «Сучасна азербайджанська філософська лірика», 1985; В.Дауйотіте-Пакерене «Литовська філософська лірика», 1988; Е.Соловей «Українська філософська лірика», 1999). У них порушуються питання світогляду конкретної нації, проблеми менталітету як суттєвої риси лірико-філософського бачення світу.

Актуальність дослідження національних варіантів філософської лірики визначається, перш за все, недостатньою увагою до цієї теми попередніх студій. Зокрема, узагальнене поняття «радянська філософська лірика», на наш погляд, видається дуже умовним, адже і національні, і часові рамки тут досить розмиті. Крім того, кожен поет належить до певного етнічного середовища, так чи інакше має у своїй свідомості певні національні архетипи. Поезія має особливий статус у національному питанні, адже саме поетична мова найважче піддається перекладу, і навіть найбільш наблизений до оригіналу переклад – це вже інший твір. Так, Т. Еліот зазначає, що з-поміж різних видів мистецтва саме поезія найтісніше зв'язана з національним ґрунтом та світобаченням, оскільки «думати іноземною мовою легше, ніж цією мовою відчувати. Саме тому жодне мистецтво не відстоює так завзято свою національну унікальність, як поезія» [15, 185]. Філософська лірика є особливим різновидом поетичної творчості, в ній зазвичай порушуються кардинальні проблеми буття, які турбують усе людство, однак, вона завжди має справу з національними варіантами трактування вічних цінностей. Саме тому активізація національних студій, яка має місце в літературознавчій думці останніх років, є дуже актуальним шляхом дослідження філософської лірики.

Серед сучасних досліджень філософської лірики історико-літературний підхід залишається домінуючим, однак, з'являються різні варіанти такого підходу. Зокрема, слід зауважити пошквалений дослідницький інтерес до питання зв'язку міфологічного і філософського поетичного світоглядів. У монографії «Українська філософська лірика» дослідниця Е.Соловей, аналізуючи філософську лірику ХХ ст., виокремлює «міфософську поетичну лінію» [10, 115]. Утворивши такий авторський неологізм, у якому поєднуються два вищезазначених поетичних світогляди, Е.Соловей вдається до аналізу творчості тих авторів, які тяжіють до міфологічно-пантеїстичного, загалом натурфілософського поетичного стилю. Такий шлях дослідження є близьким до питання національних студій у царині даної проблематики. Його доречно спроектувати на аналіз творчості сучасних українських філософських поетів, чия манера письма досить часто характеризується міфологічною та біблійною інтертекстуальністю.

Окремо слід сказати про актуальність дослідження філософської лірики в контексті теорії літератури. Як уже зазначалося, більшість наявних праць мають історико-літературний характер, проте, це не можна назвати негативною тенденцією, адже у них досить гармонійно поєднуються теоретичні і практичні розділи. Однак, дослідники зазвичай акцентують увагу на окремих персоналіях, тоді як теоретичний аналіз вимагає дещо іншого підходу. Зокрема, йдеться про потребу більш широких досліджень на рівні певного явища, образів, символів, характерних ознак тощо. Ґрунтовною роботою у царині даної проблематики є дослідження професора І. Козлика. Вчений аналізує історію світової філософської лірики, особливої уваги заслуговує його спроба побудови універсальної моделі філософської лірики у площинах загальної (специфіка поняття) та прикладної (конкретні історико-літературні реалії) теорії літератури.

Новітній літературний процес позначений надзвичайним стилістичним плюралізмом, виходом на якісно новий рівень художньої творчості. Кризовий стан переходової доби зумовлює активізацію інтелектуально-емоційних сил людини, відтак, особливого статусу набуває сучасна філософська лірика. Дослідження цього явища вимагає нових підходів, серед яких можна назвати увагу до особистого інтелектуально-емоційного досвіду митця, цілісний аналіз змісту і форми філософського вірша, акцент на актуальності в часі такого різновиду творчості. Теоретичні концепції філософської лірики мають чималі перспективи, що підтверджується не лише надзвичайно давньою і повсякчас актуальною історією самого поняття, а й розмаїттям дискусійних питань у царині даної проблематики.

1. *Дмитровский А.З.* Проблемы современной философской лирики: автореферат дис. канд. филол. наук. – М., 1966. – 16 с. 2. *Каспрук А. А.* Філософські поеми Івана Франка. – К.: Наук. думка, 1965. – 190 с. 3. *Козлик І. В.* Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. Монографія./ Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Ін-т філології. – Івано-Франківськ: Поліскан: Гостинець, 2007. – 591 с. 4. *Корсунська Б.Л.* Філософські мотиви у творах П. Тичини. – К.: Наук. думка, 1977. – 226 с. 5. *Ларцев В.* Поэзия и наука: [Общие вопросы НФ]. – Ташкент: Фан, 1974. – 202 с. 6. *Мазена Н.Р.* Поэзия мысли (о современной философской лирике). – К., «Наукова думка», 1968. – 123 с. 7. *Маймин Е.* Русская философская поэзия [Текст]: поэты - любомудры, А.С. Пушкин, Ф.И. Тютчев / Е. А. Маймин ; АН СССР. – М. : Наука, 1976. – 192 с. 8. *Михайлов А.* Лирика сердца и разума. М., «Советский писатель», 1965. 9. *Павловский А.И.* Советская философская поэзия: Очерки / Отв. ред. В.А.Ковалев. – Ленинград: Наука, 1984. – 180 с. 10. *Соловей Е.С.* Українська філософська лірика: Навч. посібник із спецкурсу. – К.: Юніверс, 1999. – 368 с. 11. *Снівак Р. С.* Русская философская лирика. – М., «Флинта-Наука», 2005. – 403 с. 12. *Тихолоз Б.С.* Філософська лірика як поезія рефлексії // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 33: Теорія літератури та порівняльне літературознавство. – Част. 1. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 198–213. 13. *Ткаченко А.* Поезія осягнення [Рецензія на кн.: Соловей Е. С. Поезія пізнання: (Філософська лірика в сучасній літературі)]. – Київ: Дніпро, 1991. – 271 с.] // Слово і час. – 1991. – № 11. – С. 93-96 14. *Халилов Р. С.* Оглы. Современная азербайджанская философская лирика. (На материале поэзии Расула Рзы): Автореф. дисс. ...канд. филол. наук / Ин-т лит-ры им. Низами. — Баку, 1985. — 25 с. 15. *Элиот Т.* Назначение поэзии. Статьи о литературе. – М., ЗАО «Совершенство», 1997.